

Розбудова України після Помаранчевої революції

Олександр ТКАЧЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології
Кіровоградського інституту регіонального управління та
економіки

Ткаченко О. Розбудова України після Помаранчевої революції // Персонал, №3, 2007.
– С.18-24. <http://personal.in.ua/article.php?ida=459>

Нині, коли минуло два роки після Помаранчевої революції та Майдану, вже можна говорити не лише про дослідження певних характеристик цих явищ [3; 6; 7; 9; 10; 12; 14; 18; 21], а й про спроби системного вивчення цих феноменів у соціологічному [4; 17; 20; 22; 23; 30], психокультурному [1; 2], психополітичному [5; 11] напрямках. До цих праць долучаємо і нашу соціально-психологічну студію феномену Майдану [28; 29].

Соціологічний аналіз був акцентований на з'ясуванні змісту й характеру подій Помаранчевої революції, вивченні суспільних настроїв і поведінки людей на основі динаміки змін соціально-політичних, економічних, соціокультурних відносин у сучасному українському суспільстві. Виявилось, що значна частина громадян, які вважали себе такими, що «виграли» відразу після перемоги Помаранчевої революції, нині глибоко розчарувалися, їхні завищені очікування стали крахом надій. Супротивники «помаранчевих» не мали особливих надій на поліпшення свого життя, тому нічого не втратили і їхні оцінки соціальної, політичної і економічної ситуації не погіршилися.

Основною причиною такої ситуації здебільшого вважають розкол у «помаранчевій команді», корупційні скандали, економічний спад і багато непродуманих рішень. Більш глибока причина [4] полягає в тому, що суспільство не було інституційно (додамо і психологічно) готове до підтвердження своїх завищених очікувань. Не враховувалися «хвороби», що були нагромаджені упродовж попередньої історії периферійного життя в межах Російської і Австро-Угорської імперій, доби радянської влади і років кризового незалежного існування. Люди, які підтримали Помаранчеву революцію, наївно сподівалися, що після приходу до влади нової політичної сили в найкоротший час вдасться позбавитися «хвороб», що нагромаджувалися століттями.

Громадська мобілізація, яка забезпечила перемогу Помаранчевої революції, актуалізувала базові морально-етичні характеристики соціального і духовного капіталу населення України, який позначив лише перший, протест-ний етап формування нових форм громадянської активності [22]. Загалом стало зрозуміло, що саме внутрішні багатівкові глибокі трансформації українського суспільства підготували культурний і суспільний ґрунт для цієї несподіваної революції, яка сформувала новий соціальний досвід і залишила пам'ять успішної політичної мобілізації широких верств українського населення. Ці події стали виразною маніфестацією глибокого суспільно-політичного і культурного зрушення всього величезного посткомуністичного євразійського материка. На українських політиків і суспільство чатують складні завдання із консолідації і формування нових смислів не тільки для поки що позиційно роз'єднаної «помаранчево-блакитної» української нації, а й усього посткомуністичного і загальноєвропейського соціокультурного простору. Виникає нагальна необхідність формування нових психодуховних механізмів розвитку суспільства і відповідних форматів внутрішньої і зовнішньої політики.

У психокультурному аналізі дослідники зазначають, що після здобуття незалежності у розвитку українського суспільства спочатку домінувала ліберальна тенденція, яка надихала політиків на реформування центральних органів державної влади й державно-владних відносин, спричинила перше суттєве загострення системної суспільної кризи в Україні [1]. Потім, у період «кучмізму», домінувала авторитарна тенденція, що виглядала як своєрідна

апробація життєздатності політичних нововведень, пов'язаних із затвердженням нової Конституції. Сучасний «постпомаранчевий» етап розвитку певною мірою повторює в межах нового соціально-політичного циклу ліберальний реформаторський період і водночас набуває якісно інших — «людських» (психологічних) ознак, коли «нова психосоціальна культура українського суспільства, яка постає і закріплює себе в політичній культурі «помаранчевої революції», перетворюється на джерело (і водночас на запобіжник незворотності) подальших суспільних реформ» [1].

Особливої уваги заслуговує думка про національний характер і менталітет, що порівнюється з психікою соціального суб'єкта (особистості, суспільства, цивілізації), як найсильнішого і найприроднішого чинника в життєпроявах народу, налаштованого на збереження енергетичного зв'язку зі своїм Творцем, гармонізацію внутрішнього життя соціуму, що історично забезпечувало його самоприйняття, виживання й розвиток. Успіх нинішніх суспільних реформ перебуває у площині відносин між матеріальним та ідеальним, зовнішнім і внутрішнім, психічним і соціальним у людській природі, а конфлікти, що супроводжують суспільні перетворення та реалізацію державно-політичних рішень, зосереджені переважно у пси-хокультурі політико-управлінської еліти та українського загалу. Традиційні ідеології не витримують випробування правдою власного народу, вони тільки збільшують прірву між народними депутатами та широкими соціальними верствами.

У цьому контексті доволі цікавим є дослідження про соціальну самоорганізацію в теорії і практиці Майдану в контексті постпостмодерного підходу [2].

У психополітичному аналізі Українська революція постає насамперед як морально-світоглядна та народна, ніж спеціально підготовлена і зреалізована політиками. Вона актуалізувала питання екзистенційного характеру щодо вибору українцями політичної перспективи в напрямі пошуку нової національної ідеї, модерної конкурентоспроможної української ідентичності, досконалішого формату державного розвитку, соціальних трансформацій, що й обумовило беззастережну підтримку «помаранчевих» подій всією демократичною світовою спільнотою.

Наївне прагнення швидких, рішучих і радикальних змін стало найбільшим обманом учасників протестів, що глибоко травмувало вразливу українську душу. Це призводить до кризи національної ідентичності, яка є основним джерелом та головною рушійною силою новітньої української революції [5]. Критична ситуація, яку переживає наша держава, є наслідком того, що Помаранчева революція трансформувалася у перманентну, яка веде суспільство до хаосу та стагнації, але водночас завдяки кризі «помаранчевої» команди Україна фактично відійшла від моделі пострадянських президентських режимів, що має привести до політики консенсусної злагоди.

Ми вважаємо, що така ситуація радше не руйнує, а ще більше укріплює і розвиває багатостраждальну українську душу, примушує її бути у тонусі, працювати і розвиватися.

Політичний істеблішмент постреволуційної України виявився не готовим до роботи в демократичному середовищі. Новій еліті не вистачило духовно-вольового складника для ведення політики на засадах компромісу, толерантності, раціонального глузду. Егоїстичні інтереси виявилися сильнішими, ніж демократичні цінності, що не лише спричинило чвари та кадрову мішанину у владній команді, а й загострило соціально-політичну ситуацію в державі. Сучасне інформаційне суспільство збільшує вимогливість до політичних менеджерів, вперше роблячи їх елітою не сили, грошей чи багатства, а елітою знань, духу, що притаманне найвищим проявам особистості — пасіонарності та духовності. Постреволюційне українське суспільство стало якісно іншим. Відбулися радикальні трансформації у суспільній свідомості, докорінно змінилися ментально-ціннісні установки людей. Те, що вважалося декларативними символами (ідеї свободи й соціальної справедливості, ринку й демократії), наповнилося новим змістом і стало більш значущим, витіснивши на другий план ціннісної ієрархії насущні матеріальні потреби [5]. Помаранчева

революція започаткувала нові критерії суспільної свідомості, закладаючи в її основу такі моральні цінності, як гідність, честь і свободу особистості, прозорість та демократизм влади, її вірність українському народу і Господу Богу. Проте обличчя самої влади лишається незмінним. Нинішня криза переконливо продемонструвала, що вітчизняна політична еліта не здатна ставити національно-державні інтереси вище особистих.

Майдан має стати революцією в мисленні та уявленнях громадян про свою країну, але поки що Помаранчева революція у державотворчій свідомості залишається політичною технологією зміни одного правлячого угруповання іншим [11].

У «пошуку винних» вигадують «рішення», що знімають відповідальність за скоєне, «незалежність» свідчить, що основними нашими «ворогами» є ми самі, особливо коли обирається позиція «моя хата скраю». У команді «героїв майдану» «людський» та «професійний» фактори не змогли поєднатись; «помаранчеві» уряди не були готові реалізувати спільний сценарій реформ, зате Верховна Рада виступила як «кризовий менеджер», зростає її роль як автономного політичного гравця; опозиція (і «біло-блакитна», і «помаранчева») продемонструвала свою морально-психологічну слабкість; бізнес знову маршем пішов у політику; інтелектуальна еліта далі обслуговує владу, не маючи власної думки; політичні партії не усвідомлюють своєї місії, особливо зовнішньої, вони просто міняються місцями у владі й опозиції; позитивне ставлення міжнародного співтовариства не було конвертоване, Україна не сформувала активної позиції стратегічного гравця і її міжнародна діяльність має характер імітації.

Майдан не переріс у масштабний проект позитивної участі у політичному процесі громадських і політичних сил, що підтримали Помаранчеву революцію. Народ, який став головною рушійною силою і творцем Помаранчевої революції, поставлений в умови неможливості цивілізовано обстоювати свої права внаслідок корупції, маніпуляції масовою свідомістю, його не вважають партнером, найважливішим учасником суспільно-політичного процесу.

Позиція Президента рішуче відмежовується від ролі «хижака» і схиляється до діаметрально протилежних фізичних і психологічних характеристик, тому інститут Президента намагається перейти від режиму «намісництва» до організатора загальнонаціонального стратегічного процесу, але брак серйозної проектно-аналітичної роботи та відповідної «карти трансформації» не дає змоги це належно здійснювати.

Отже, нехтування стратегічною комунікативною платформою, послаблення інститутів державного управління задля процвітання нації, безперспективність наявних методів управління і мобілізації людського потенціалу є неприпустимими. Вихід з такої ситуації вбачається у перспективах розвитку інституту Президента, де поки що відсутній суб'єкт-лідер, відповідальний за суспільний розвиток нації.

Соціально-психологічний аналіз здійснювався на основі теоретичних і практичних засад нововведеної категорії «справа життя», що є суб'єктом найвищого призначення людини і безпосередньо характеризує пайдею (як окультурення) і роботу (як праксис) душі [24–27]. Такий «спра-вожиттєвий» шлях, зорієнтований більше «на іншого», на вчинкову психологічну методологічну базу, реалізацію свого призначення, розглядається як життя — вчинок. Як контрастна, вводиться категорія «діло», яка пов'язана лише з власними потребами фізіологічного існування людини. Такий «діловий» життєвий шлях, зорієнтований лише «на себе» та самообслуговування, відсторонення від моральних, духовних цінностей, що відповідає діяльній психологічній методологічній базі, розглядається як життя — діяльність.

На соціальному рівні феномен Майдану складався з київського, донецького та зовнішніх (тих, хто активно спостерігав за всіма подіями з матеріалів ЗМІ) майданів, що утворювали єдине концентроване ціле української нації на психокультурному, духовному підґрунті, але розвивались за власними тенденціями, обумовленими культурологічними,

соціально-політичними і психологічними особливостями. Із глибинних психологічних позицій феномен Майдану включав істинний Майдан, постмайдан-ний ефект та постмайданний синдром [29]. Істинний Майдан за своєю психологічною сутністю мав усі ознаки вчин-ку-подвигу українського народу. Ми тлумачимо його як психологічний механізм виконання справи життя нації. Постмайданний ефект також мав ознаки вчинків, але вже на індивідуальному рівні. Це психологічний механізм реалізації справи життя кожного учасника. Постмайданний синдром за своїми ознаками можна розглядати як звичайне діло людини заради задоволення власних фізіологічних, життєвих потреб існування. Це вже не стосується виконання справи життя.

Такий підхід може стати підґрунтям для формування національної ідеї як реалізації найвищого призначення через виконання справи життя, що має включати такі базові етапи (рівні) реалізації. Перший етап полягає у тому, щоб опрацювати (осмислити) содіяне нацією і її конкретними індивідами, які на це здатні, аби створити духовну базу для виконання справи життя. (Содіяне розуміється як психодуховний результат життя-діяння людини, яке за своєю психологічною сутністю має вчинковий характер і зумовлює «масив страждань», що є психологічним еквівалентом «хвороб», нагромаджених упродовж попередньої історії життя українського народу, усвідомлення і осмислення якого має привести до глибинного суспільно-політичного і культурного зрушення всього пострадянського соціокультурного простору завдяки психологічному очищенню і одухотворенню особистості і суспільства як соціального суб'єкта). Як результат має сформуватись необхідна критична кількість пасіонарних, духовних особистостей (насамперед духовних професіоналів), яка здійснить незворотний поштовх для одухотворення усього суспільства. Другий етап полягає в одухотворенні усього українського суспільства і виконання справи життя «для себе», своєї нації. Третій етап — це створення необхідних умов та духовно-психологічних механізмів для одухотворення міжнародної спільноти і виконання справи життя «для іншого».

У своїх пошуках явище «Майдану» ми пов'язуємо з досліджуваним раніше явищем «духовно-природної психотерапії» [24; 27], де виділяли такі характерні ефекти: «зречення» (коли після «духовно-природної психотерапії», де відбувалася актуалізація духовно-психологічних утворень людини, під тиском умов реального життя вона відсторонювалась від набутої духовності і «опускалась» до буденного рівня, який все ж таки виявлявся дещо вищим, ніж початковий); «соціального дорослішання» (коли дослідницька тренінгова група після кожного чергового духовно-природного тренінгу набувала психологічних характеристик, які за своїм змістом відповідали усім ознакам соціально-психологічного розвитку особистості від дитини до дорослої людини) та «дрейфу» (коли разом із «дорослішанням» відбувалося спонтанне переміщення дослідницької тренінгової групи по різних культурно і духовно обумовлених місцях України, які визначалися і рефлексувалися на інтуїтивному чуттєвому рівні) [24; 25]. Проводячи паралелі між явищами «духовно-природної психотерапії» і «Майдану», можна припустити, що Український Майдан за соціально-психологічними ознаками є «дитячим» і тому буде схильний до майбутнього «дорослішання» і «дрейфу» у виконанні найвищого призначення, оскільки є підстави вважати, що він став початком глобального процесу одухотворення не тільки української нації.

Як це буде (якщо буде?) відбуватися, точно сказати неможливо. В усякому разі, в такому контексті інтерес до цього явища, об'єктивно зафіксованого практично в усьому світі, ще більше зростає. Відтак доля українського суспільства нині перебуває в руках «психологічних дітей», які ще мають «дорослішати» і «мудрішати», не втрачаючи набутих на Майданах високих моральних і духовних цінностей.

Розмірковуючи про призначення людини в універсумі як об'єкта її справи життя, можна припустити наявність відповідного «коридору» свободи вибору, що в якому завгодно варіанті призводить до виконання нею свого призначення. Звідси, резюмуючи попередній

аналіз, можна сформулювати загальну проблему «постпомаранчевого» українського суспільства і особливо політичного істеблішменту, яка полягає у тому, що на глибинному психологічному рівні вони перебувають у стані «активного недіяння», який генерується президентом і забезпечує його місце в життєвому «коридорі», де такий стан може виявитися найбільш оптимальним для реалізації зробленого на Майдані справожиттєвого вибору.

Це дає підстави говорити про очікування якоїсь несподіваної перспективи його майбутнього розвитку як «закономірної випадковості», що безпосередньо визначає розбудову України в напрямі реалізації свого найвищого призначення, яке ми пов'язуємо з національною ідеєю.

Оскільки в натуралістично-науковому форматі далі розвивати цю тему некоректно, подальший текст слід вважати радше мета-науковим та рефлексивним.

Національна ідея — виконання свого найвищого призначення. На глибинному психологічному рівні «Майдан» розділив людей на «кращих» представників нації, душами і умами яких опанували правдивість, соборність, духовність (таких виявилось небагато) і «інших», які прагнули лише до егоцентричного задоволення власних потреб (таких виявилось значно більше). Загалом українцям вдалося витримати «найвищий» іспит на цивілізованість і ненасильство, зберегти пріоритет високих людських цінностей на тлі величезної напруги і вибуху національної самосвідомості. Майдан став не тільки національним, а й геополітичним явищем, спрямованим на світовий розвиток. Майдан як механізм прямого народного правління країною — це вибір нацією шляху виконання свого призначення, шляху розвитку, одухотворення, виживання. Українці — це велика нація з глобальною світовою місією. Тому український політикум доти перебуватиме в невизначеному стані, поки нарешті не усвідомить і не самовизначиться у справжніх ідеях Майдану, де найважливіші народ і нація.

«Оранжева» революція в Росії. Російський письменник XIX століття Ф. М. Достоевський передрікав події жовтневої («червоної») революції 1917 року. Тоді все закінчилося буквально морем крові і мільйонами безневинно убієнних. 16 років тому (ще був СРСР) інший російський письменник О. І. Солже-ніцин у своїх пропозиціях «Як нам облаштувати Росію» [19] передрікав розпад СРСР і відомі наслідки, пов'язані з цією подією. Дещо більше року тому у своєму інтерв'ю програмі «Вести недели» (рос.) Солженіцин відверто говорив про можливість виникнення в сучасній Росії «оранжевої» революції, схожої до української, яку він вважає ворожою Росії, а її глибинну суть пов'язує з лютневою революцією 1917 року, після якої виникла «червона» революція, що переросла спочатку в кровопролитну громадянську війну, а потім в багатолітню добу страждань народу, пов'язану з війнами, репресіями, голодоморами.

Українська революція за своєю суттю та виборюваними фундаментальними цінностями майже тотожна з Американською (1776 р.) чи Французькою (1789 р.), вона започаткувала епохальні суспільно-політичні зміни в Україні, які можна порівняти лише з подіями літа 1648 року, коли вся нація повсталала під проводом Б. Хмельницького, чи осені 1917 року, коли українці об'єдналися навколо Центральної ради [5].

У всіх зазначених випадках прогнози російських письменників та уроки історії опинилися поза увагою політиків, які дотепер так до ладу і не збагнули правдивого смислу содіяного. Сучасні українські політики завзято повторюють ті ж помилки, ігноруючи справжню ідею і глибинну суть уже Помаранчевої революції, навіть не намагаються її зрозуміти.

Основною умовою збереження народу під час російської «оранжевої» революції, яку передрікає Солжені-цин, повинно стати ненасильство, як це відбулося в Україні. Нині українці і росіяни «подорослішали» і стали незалежними. Остаточо це відбулося після українського Майдану, коли здійснилася національна ідентифікація українців як великої нації.

Мудра держава — сильний народ. Сплинув час, наповнений цілою низкою «відставок», «зрад», «розчарувань» у «помаранчевій» владі, що можна порівняти з визначеним нами ефектом «зречення». На основі набутого досвіду авторської психодуховної практики щоразу очевиднішим стає той факт, що феномен Майдану — це та «під», від якої потрібно танцювати, визначаючи національну ідею і майбутню розбудову України, її місця у світовій спільноті. Для цього нашій країні не потрібна сильна Держава, що демонструє свою силу насамперед перед власним народом, роблячи його слабким. Україні необхідна мудра Держава, яка дасть можливість проявити силу власному народові, — це продемонстрував Майдан.

Нині в Україні, як і на Президентських виборах 2004, чітко вималювалися дві політичні сили, які протиставляються одна одній — це інститути Президента і Прем'єр-міністра. В ідеалі їх взаємовідносини повинні сприяти реалізації національної ідеї як виконанню найвищого призначення: інститут Президента, за визначенням, повинен виконувати «справожиттєву» функцію безпосередньої реалізації національного призначення, а інститут Прем'єр-міністра — «ділову» функцію сприяння виконанню першої. Їх взаємодія може набувати жорсткого безкомпромисного характеру, коли це стосується боротьби з корупцією, кон'юнктурною маніпуляцією національною свідомістю на шляху до морального і духовного очищення і відродження.

Інститут Президента завдяки мудрості політичної системи за визначенням і призначенням повинен спиратися на «кращу» меншину нинішнього істеблїшменту, хоча самого Президента обирає більшість, куди необхідно привертати й «інших». Тому, щоб активно контролювати ситуацію в країні, йому як «Гаранту» в сучасних умовах необхідно активізувати силу народу, щоб той ставав щоразу сильнішим, мудрішим і «кращим». Можливо, такі люди можуть вирости серед «істинних майданників», хоча перша спроба це зробити поки що закінчилася невдало. Мабуть, тому, що все це відбувалося якимось наївно, примітивно, по-дитячому, а не професійно і талановито. Принаймні стало зрозуміло, що цим повинен займатися не жалісливий «тато», для якого кращим контингентом є «діти», які у випадку труднощів частіше «ображаються» і звинувачують один одного, ніж разом їх долають, а мудрий Майстер, до якого ще треба дорости. Такому «дорослішанню» повинні сприяти не тільки держава та її інститути, а й громадянське суспільство — вся нація.

Тут доречно згадати слова того ж Ф. М. Достоєвського, який у своєму «Щоденнику письменника» до «найкращих» зараховував не стільки «грошові мішки», «генералів», «освічених», скільки представників народу, які «не схиляються перед матеріальними спокусами, невпинно шукають роботи на справу Божу, люблять правду, і коли потрібно, починають служити їй, залишаючи дім, сім'ю і жертвуючи життям» [8, с. 153–161], або до автора психологічної теорії вчинку В. Роменця, який говорив про так званих пасіонаріїв, — людей, схильних до антиінстинктивної поведінки, здатних на самозречення, акумуляторів і носіїв енергії вчинку у кризовому суспільстві, рушійної сили розвитку етносів [13, с. 408; 16].

Звідси можна визначити такі принципи справожиттєво-го існування України:

- ненасильство (недіяння) — створює умови для втручання «іншого».
- вчинок (здіяння вчинкового механізму) — інструментальний принцип, що створює умови для постійного функціонування «справожиттєвого» механізму творіння духовного продукту «для іншого».
- правдивість — створює у суспільстві і в особистості постійне «поле правди», в якому тільки й можуть існувати ненасильство і вчинок.

Власне про розбудову. Перспективи України не в «зрушенні» чи то у бік Західної Європи, чи то до Росії. Життя вже засвідчило неспроможність цього шляху. Вони в «розширенні» України і на Захід, і на Схід одночасно. Зрозуміло, що таке розширення повинно відбуватися лише в соціальній та індивідуальній самосвідомості українського

народу. Це схоже до відомого в сучасній психології ефекту «розширення свідомості», пов'язаного з межовими станами і великою психічною напругою, трансценденцією, виходом за межі власної особистості, що зазвичай відбувається у здійсненні вчинку.

Тепер щодо механізмів розбудови як «розширення». Спочатку відпрацьовується «содіяне», яке оформилося у вигляді загальнонаціональних комплексів неповноцінності і жлобізму (на жаль, іншого адекватно-сислового терміна поки що немає). Ці комплекси виникли як захисний «панцир характеру», який дав змогу українцям вижити як нації і став змістом їх національної ідентичності. (Поняття «панцир характеру» у психології пов'язане з психотерапією характеру, запропонованою В. Райхом [15]). Нині, коли факт збереження національної ідентичності підтвердився, від цих комплексів потрібно звільнитися, вивільнити індивідуальну і національну душу.

Висновки

1. Соціологічний, психокультурний, психополітичний та соціально-психологічний аналізи явищ «Помаранчевої» революції та «Майдану», які проводились на зовнішньому соціальному та внутрішньому психологічному рівнях, засвідчили існування прихованого глибинного психокультурного пласту, визначеного нами як «содіяне», обумовлене «масивом страждань», після осмислення і усвідомлення якого можна сподіватись на розуміння суті досліджуваних явищ як носіїв національної ідеї, що полягає у виконанні нацією свого найвищого призначення, яке конструктивно суб'єктивізується у вигляді категорії «справа життя».

2. Сучасний політикум, який не зважає на цю глибинну психокультурну ситуацію, спирається лише на зовнішні соціально-економічні стосунки, які не є вирішальними. Внаслідок цього соціально-політичний розвиток України опинився в ситуації «активного недіяння», коли те, що необхідно робити (а саме: визначати та реалізовувати національну ідею) не робиться, а те, що робиться, не стосується безпосередньо реалізації національної ідеї. Така ситуація дає підстави говорити про вірогідність непередбачуваного напрямку майбутнього розвитку країни за принципом «закономірної випадковості» у «справожиттєвому коридорі».

3. У такій ситуації особлива роль належить інституту Президента, розбудова/перебудова якого повинна відтворювати суспільну модель реалізації національної ідеї. Основне завдання сучасного українського суспільства і особливо інституту Президента полягає не стільки в економічному розвитку (це здебільшого завдання інституту Прем'єр-міністра), скільки у тому, аби у межах «справо-життєвого коридору» обирати найбільш оптимальний шлях одухотворення і виживання країни і нації — виконання свого найвищого призначення.

Література

1. Афонін Е., Донченко О., Антонечко В. Психокультура України: «помаранчевий перехід» // Соціальна психологія. — 2006. — № 4. <http://www.politik.org.ua>
2. Бевзенко Л. Д. Соціальна самоорганізація в теорії і практиці Майдана // Totalloge-XXI (Вип.12). Постнекласичні дослідження. — К.: ЦГО НАН України. — 2005. — С. 41–78.
3. Білоконь І. Політичні події кінця 2004 року і соціально-політичні настановлення молоді // Соціальна психологія. — 2005. — №4 (12). — С. 21–31.
4. Головаха Є. І. Революція очікувань // Сподівання на іншу Україну. Президентські вибори-2004 та навколо них: думки, настрої, оцінки людей. — К.: ІС НАНУ, 2005. — С. 32–39.
5. Гордієнко М. Феномен новітньої української революції: криза ідентичності чи шлях до оптимального розвитку національної державності // ПЕРСОНАЛ. — 2006. — №1.

6. Губенко О. В. Революція в революції, або Психологічні проблеми соціальної творчості // Практична психологія і соціальна робота. — 2005. — № 8. — С. 75–80.
7. Губенко О. В. Феномен Віктора Ющенка // Практична психологія і соціальна робота. — 2005. — № 4. — С. 78–80.
8. Достоевский Ф. М. ПСС. — Т. 23. — Л.: Наука, 1981.
9. Дроздова М. Динаміка політичної свідомості у процесі виборчої кампанії 2004 року // Соціальна психологія. — 2005. — № 4 (12). — С. 32–43.
10. Заливков В. Психологія перемоги: віртуальні та реальні чинники // Соціальна психологія. — 2005. — № 3. — С. 33–41.
11. Луковенко Ю., Магера Н., Фурман А., Якушик В. Півтора року після Помаранчевої революції. Оцінка ситуації і перспективи // Психологія і суспільство. — 2006. — № 2. — С. 5–20.
12. Найдьонова Л. М. Емоційні стани учасників масових політичних акцій в контексті дружніх стосунків // Практична психологія та соціальна робота. — 2005. — № 10. — С. 65–68.
13. Основи психології: Підручник / Ред. О. В. Киричу-ка, В. А. Роменця. — К.: Либідь, 1995.
14. Пашукова Т. Імідж України і Росії в умовах політичних змін // Соціальна психологія — 2005. — № 5. — С. 3–15.
15. Райх В. Характероанализ. Техника и основные положения для обучающихся и практикующих аналитиков / Ред. А. В. Россохина. — М.: Республика, 1999.
16. Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології ХХ століття. — К.: Либідь, 1999.
17. Ручка А. А. «Посторанжевые» ощущения граждан или кто «выиграл» и кто «проиграл» в результате «оранжевой» революции в Украине // Вестник общественного мнения. — 2005. — № 6. — С. 17–24.
18. Слисаренко И. Международный имидж Украины после «Оранжевой революции»: информационные вызовы // ПЕРСОНАЛ. — 2005. — № 2.
19. Солженицын А.И. Как нам обустроить Россию // Комсомольская правда. Специальный выпуск. Брошюра в газете. — 1990.
20. Сподівання на іншу Україну. Президентські вибори-2004 та навколо них: думки, настрої, оцінки людей. — К.: ІС НАН України, 2005.
21. Степаненко В. «Нас не подолати!» Соціокультурні аспекти «Помаранчевої» революції // Практична психологія і соціальна робота. — 2005. — № 4. — С. 74–77.
22. Степаненко В. Оранжевая революция — aftermath: природа событий и особенности национальной гражданской активности. <http://www.polit.ru>
23. Степаненко В. П. Українська суспільна трансформація кризь призму помаранчевої революції // Політичний портрет України. — 2005. — № 32. — С. 34–46.
24. Ткаченко А. А. Духовно-природная психотерапия (Эсхатологический аспект): Личностная и профессиональная элитарность. — Кировоград: КОД, 2001.
25. Ткаченко А. А. Профессиональная подготовка практических психологов // ПЕРСОНАЛ. — 2003. — № 6. — С. 62–66.
26. Ткаченко О. «Діло» та «справа життя» як психологічні категорії // Психологія і суспільство. — 2005. — № 1. — С. 16–27.
27. Ткаченко О. Україна у вимірі психологічної практики «справа життя» // Психологія і суспільство. — 2005. — № 3. — С. 5–23.
28. Ткаченко О. Тенденції змін життєвих орієнтацій українського суспільства, обумовлені феноменом «майдану» // Соціальна психологія. — 2006. — №3. — С. 25–33.
29. Ткаченко О. Психологічне дослідження феномену Майдану // Психологія і суспільство. — 2006. — № 2. — С. 19–29.

30. Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін. — К.: Інститут соціології НАН України, 2005.